

Fában az erdőt

A filozófia hasznáról és káráról*

A szemléleti keret behatárolása érdekében szükséges előrebocsátani jelen vázlat néhány – szükségképpen leegyszerűsített – végkövetkeztetését.

– A közvélekedés általában életidegennek tekinti a filozófiát. Esetleg – sok fölösleges szakma mellett – egy további fölösleges szakmának. A filozófia azonban olyan eszköznek is felfogható, amely képes az emberek segítségére lenni mind gondolkodásuk, mind mindennapi és társadalmi tevékenységük területén.

– Korunkban az egyének többsége úgy szocializálódik, hogy *hajlamos* hivatalos intézmények által sugallt elvárásokat és divatokat követni; különböző hatalmi, illetve eszmei tekintélyeknek alávetni magát. Fantáziáját a tömegtájékoztatásban felkapott témák, hírek, személyek foglalkoztatják: érdeklődését politikai és médiasztárok megnyilvánulásai, megnyilatkozásai kötik le. Szabadidejét többnyire a médiában preferált, irányított szórakozásokkal tölti ki. A filozófia azonban alkalmas arra, hogy az egyént elindítsa (illetve megerősítse) az autonóm gondolkodás és cselekvés pályáján. Segíthet abban, hogy ráérezzen a saját út, az egységes egyedi személyiség igényének, az ehhez igazodó életformának előnyeire, többletére.

– Az önálló cselekvés megfontolt autonóm döntéseken nyugszik. Az ilyen döntés alternatívák közötti tudatos választás, ami következetes mérlegelésekre és – átfogó értékrendből fakadó – értékítéletekre támaszkodik. Megalapozott, átfogó értékrend előfeltétele valamilyen komplex világlátás, világkép. A filozófia hozzá tud járulni széleskörű tájékozódást szolgáló világkép kialakulásához.

* Rövidített változat

„Tanárnő, mi az, hogy filozófia” – hangzott el a kérdés az egyik középiskolában. „Elmélkedés arról, hogy te ott ülsz-e.” A tömör válaszból kevesebb derül ki magáról a filozófiáról, mint annak felsőszintű oktatásáról. Viszont azt jó eséllyel elárulja, hogy az illető pedagógus melyik egyetemen (esetleg melyik tanárnál vizsgázva) szerezte a diplomáját.

„Bevinni az erdőbe”

Karl Jaspersnek az 1960-as években tett megállapítása szerint „az emberekben óriási hajlam van a dolgok elködösítésére. Valami arra készíteti őket, hogy ne vegyenek tudomást a dolgokról.” Erich Fromm 1941-ben erről a jelenségről még határozottabban nyilatkozott. „Az egyéni és társadalmi lét alapvető kérdéseivel, illetve pszichológiai, gazdasági, politikai és morális kérdéseivel kapcsolatban kultúránknak főként egyetlen funkciója van: a kérdések elködösítése.” Mintha Fromm egyenesen azt üzenné, hogy kultúránk jellegzetes törekvése az embereket „bevinni az erdőbe”. Ahol sötétség honol. Udvariasabban fogalmazva: ahol a homály az úr és garantált az eltévedés.

A ködösítés egyik okát Jaspers hatalmi érdekekben látja. „Állami struktúránk a néptől való félelmen, a néppel szembeni bizalmatlanságon alapszik.” „Itt jobban szeretik, ha a nép elbutultságban él.” Fromm ugyanerről: „Mindig vannak olyan csoportok, amelyeknek... az igazság eltitkolása áll érdekükben”. Majd ennek hatásos eszközéről: „A kritikai gondolkodás képességét bénítja... a strukturált világkép minden módon való szétzúzása. Ily módon a tények elveszítik azt a sajátos minőségüket, amelyet csak egy egész részeként hordoznak, és csak absztrakt, mennyiségi jelentésük marad meg.” Ezért azután kaotikusnak érezzük, tapasztaljuk a társadalmi valóságot: a jelenségek nem állnak össze szerves egésszé, átlátható környezetünké.

A két szerző megegyezik abban, hogy a ködösítő igyekezet az emberek többségénél meghozza a gyümölcsét és deformálóan hat: tájékozatlanná, önállótlaná neveli őket. Jaspers szerint az állampolgárok „a korlátoltságban keresik nyugalmaikat”.¹ Fromm pedig kifejezetten a szabadság elől való menekülési tendenciákat figyel meg náluk, és önállótlanágukat erősítő intézményt lát a tömegkommunikációban: „a rádiónak, a filmnek és az újságoknak pusztító a hatásuk”²

„a katonák harcolnak, az újságírók mocskolódnak”
(George Orwell, 1938)

Ami háromnegyed évszázada esetleg alkalmi elfajulásnak tűnhetett, a későbbiekben iparszerű méreteket ölt és szinte főszabállyá emelkedik. Mai elemzők rámutatnak, hogy a tömegtájékoztatásnak nem a hírközlés, hanem a közvélemény-formálás a tulajdonképpeni elsődleges feladata. Ezért a döntő elvárás nem is az információ igaz volta, hanem a „pedagógiai” hatása. Általános gyakorlat lesz az álhírtermelés, és segítségével a hírfogyasztó politikai vagy gazdasági (mindkét esetben végső soron üzleti) megfontolásból történő tudatos, irányított megtévesztése, becsapása.

De nemcsak az álhírekkel való táplálás visz tévútra. Bevett szokássá válik információk szisztematikus elhallgatása, eltitkolása. Sőt, már egy hír részleges, hiányos tálalása – valamely esemény izolált, azaz összefüggéseiből kiragadott bemutatása – is dezinformálás. A létező nézőpontok közötti válogatás, szelektálás – amikor jelentős eseményekkel kapcsolatban valamennyi tipikus nézőpont felidézése helyett csak egyes vélemények kapnak nyilvánosságot – szintén torzító, dezinformáló hatású.

Az informálás helyetti dezinformálás túllép a tájékoztatás hiányán. Nem egyszerűen tudatlanságban, tájékoztatatlanságban tartja az állampolgárt, hanem kifejezetten félrevezeti. Ezzel nem csupán a gondolkodását fertőzi meg, de a cselekvését, gyakorlatát is félreorientálja.

„Szakértők uralma”

„Annak, akinek vágyai és indítékai nem a sajátjai, éppúgy nincs jelleme, mint egy gőzgépnek.”
(J. St. Mill)

„Úgy kell tanítani a fiatalokat, hogy ha meglátnak egy bürokratát, tőle megrémüljenek és mondják azt, hogy pfuj.”
(Luther parafrázis)

Sűrűn felmerülő téma a kultúrtörténetben az egyének önállótlanága. A gépies beszabályozottság, uniformizálódás, elszemélytelenedés

problémája – egészen különböző kifejezésekkel – rendre visszatér mind a művészetek, mind a tudományok területén. Számos írás jut arra a megállapításra, hogy az embereket mesterségesen nevelik ilyenekké, ezáltal téve őket függővé, kiszolgáltatottá. Immanuel Kant ezt az állapotot kiskorúságnak nevezi.³ Markánsan fogalmaz, amikor a jelenséget nem csupán az individuumok éretlenségéből magyarázza, hanem célzatos, kitervelt gondnokság alá helyezésükből. Ironikus megfogalmazásában: “hogy az emberiség legnagyobb része... veszélyesnek is tartsa a nagykorúságig teendő lépést, arról már ama gyámok gondoskodnak, akik jóságosan magukra vették a rajtuk való felügyeletet. Miután elbűtítették jószágait, s gondosan vigyáztak, nehogy e jámbor teremtmények egy lépést is tegyenek ama járókán kívül, amelybe bezárták őket, megmutatják nekik az őket fenyegető veszélyeket, ha egyedül próbálnának meg járni.”⁴

Egy gyakori magyarázat szerint a társadalmi rendszer hierarchikus felépítését az teszi indokolttá, hogy a világ nagyon bonyolult, összetett és a többség képtelen benne eligazodni. A modern világban megkövetelt racionalításra – úgymond – csak a szakemberek, a szakértők, az elitek képesek. Ezért nekik – mint az ésszerűség hivatásos képviselőinek – kell az egyszerű embereket jó útra téríteni, terelni; megóvándó a végzetes eltévelyedéstől és eltévedéstől, a helyes, racionális társadalmi viselkedésre készíteni/kényszeríteni. Hozzáértő politikai szakembereknek, akik vezetik őket: helyettük és nevükben működtetik (szervezik, kormányozzák, igazgatják, irányítják) a közhatalmat. Gazdasági (pénzügyi, kereskedelmi stb.) technokratáknak, akik nélkül a modern korban nem tudnának a megélhetésükről gondoskodni.

A társadalmi folyamatokat szabályozó törvénykezés politikai, illetve jogi szakemberek monopóliumává válik. A hivatalos ideológia gyártása valamint nagyüzemi módon való terjesztése, a közvélemény alakítása, illetve segítségével az egyének gondolatainak és szükségleteinek formálása szintén specialisták felségterületévé lesz.

Ezek a tekintélyek bürokratikus hatalomra tesznek szert, az átlagos állampolgárok magatartását pedig a tekintélyeknek (vezetőknek) való alávetettség jellemzi. Az így kialakult társadalmi gyakorlat kapcsán elemzők „szakértők uralmá”-ról,⁵ „iparosított bürokrata rutin”-ről⁶ stb. beszélnek.

*

Az individuum nem csak társadalmilag, hanem belsőleg is kiszolgáltatottá válik: „elveszíti énjét, amelyre a szabad ember teljes és valódi

biztonsága épülhet”.⁷ A széteső, elgépiesedő, különböző (többnyire társadalmi végrehajtó) szerepekre feldarabolódó személyiségnek elsorvad (illetve ki sem alakul) az önmagába vetett bizalma. Összefüggésben azzal, hogy nem jön létre a belső és külső világában való tájékozódási képessége, lelkileg is közömbössé válik a világ eseményeivel kapcsolatban. A kritikai ítélőképeség eltompul, és „az emberek leszoknak arról, hogy maguk gondolkodjanak és döntsenek.”⁸

Végső eredményében összezsugorodik, a lényegét illetően egybesimul az irányító csoportok és az engedelmeskedő csoportok törekvése. Kölcsönhatás, egymást erősítő tendencia érvényesül a szakértői-politikai elit uralma és az állampolgárok önkéntes alárendelődése között.

Ebben az helyzetben – mind belső beidegződéseinkkel, eltompultságunkkal, mint a bürokratikus társadalmi (állami) hatalmakkal szembeni – szabadságharcnak számít minden önállóságra törekvő gondolkodás és cselekvés.

Sajnos, esik az eső – Szerencsére, emelkedik a profit

„Műveletlen emberek szokása másokra panaszkodni, amikor ők maguk cselekszenek helytelenül.”

(Epiktétosz)

„tudja meg- és elítélni..., de felfogni nem”

(K. Marx)

Sűrűn alkotunk ítéleteket. Eseményeket, jelenségeket – hol egyetértően, hol elmarasztalóan – értékelünk, megítélünk. „De jó, hogy esik az eső” – örvendezünk. „Sajnos, már megint esik” – bosszankodunk. Ezek a szubjektív, érzelmi-hangulati minősítések teljesen indokolt viszonyulások az esőhöz – de egymást kioltó vélemények, vélekedések. A „sajnos”, „szerencsére” kimondatlanul is arról árulkodik, hogy az én vonatkozásomban (esetleg csak ideiglenes hangulatom szerint) előnyös vagy hátrányos. (Azt is megtehetem, hogy – aktuális szeszélyemhez igazodva – hol ezt mondom, hol az ellenkezőjét.)

Kijelentésem értékelő tartalmán – hiszen kizárólag rövidtávú belső mércémen mérhető – nincs mit vitatni, vitatkozni. Mondhatni magánügy. Szubjektív értékítéletem jelentését, jelentőségét az határozza meg, hogy elsődlegesen nem az esőről, hanem rólam, pillanatnyi belső állapotomról szól. Ezért az ilyen kijelentés nem is vitaképes. Nem

lehet érvekkel megcáfolni és nem szükséges érvekkel megindokolni. (Így van, és kész.) Annyira szubjektív, hogy vitathatatlan.

Az értékeléseknek, minősítéseknek természetesen más fajtája is létezik. A „májusi eső aranyat ér” népi bölcsessége kissé konkretizálva például így hangozhatna: „A mostani eső jól jön a mezőgazdaságnak”. Ez az ítéletalkotás – szemben a „sajnos”, „szerencsére” szubjektív és esetleges voltával – objektív összefüggésre, funkcióra utal, vonatkozik. A kijelentés valóságalapja – az igazolás, illetve a megcáfolás esélyével – ellenőrizhető.

A példa a kétféle minősítésről azt kívánja illusztrálni, hogy határozottan elkülöníthetők egymástól azok az értékítéletek, amelyek ténymegállapításon (mérhető funkción) alapulnak, valamilyen objektív összefüggésrendszerbe illeszkednek, és azok, melyekben a vélemény-nyilvánítás nincs így alátámasztva. Az ilyen megalapozás nélkül tett helyeslő vagy elítélő kijelentés vitaképtelen, súlytalan: nem több, mint érzelmi-indulati hitvallás.⁹

*

„Szerencsére nő a profit” – örvendezik a tulajdonos. „Sajnos, már megint a profit emelkedik” – szitkozódik a bér munkás. Itt a „sajnos” és a „szerencsére” (vagyis egyazon gazdasági eseménynek pozitív és negatív minősítése) nem pusztán szubjektív, ízlésbeli különbséget fejez ki, hanem objektív vonatkozásra utal – de eltérőre. Az egyik élethelyzetben, társadalmi státuszban előnyös, a másikban hátrányos tartalomra.

A pozitív és negatív értékelés rangsoráról, hierarchiájáról – mint a májusi eső esetében – a mögöttük álló objektív vonatkozás (illetve e vonatkozások viszonya) mond ítéletet: az itt és most fennálló társadalmi berendezkedésben ellátott funkciójuk. Azt látjuk, hogy a profit lényegében ugyanolyan éltető elem a bér munkán nyugvó gazdaságnak, mint az eső a mezőgazdaságnak. (A bér munka viszont a profitszerzés éltető eleme – de ez most nem tartozik ide.) A profitmotivációnak és a bérmotivációnak a rendszer működésében betöltött szerepe határozza meg a „sajnos” és a „szerencsére” vélemény rendszeren belüli objektív hierarchiáját: az aktuális működésben a profitszerzés elsődleges fontossága az, ami igazolódik. (Ha akár individuális, akár emberiség-léptékű irányba túllépek a fennálló gazdasági-társadalmi berendezkedés nézőpontján, más rendszerek álláspontjáról természetesen változhat a megítélés.¹⁰)

Az értékelésekhez hasonló a helyzet döntéseink, cselekvéseink változatainak, típusainak esetében is.

„Így döntök, és kész. Én eszem meg, amit főztem.” Döntésemnek – legyen bármi is a következménye – számomra nincs komolyabb tétje ennél a hatásnál, következménynél. Nagyobb tétet akkor tapasztalok, ha olyan döntést hoztam, amelynek el szeretném kerülni a folyományait. Mihelyt a cselekedetemnek a külső eredménye (sikere) is számít, kénytelen vagyok megfontoltan, tárgyismerettel dönteni.

Életünk során különböző léthelyzetekre reagálunk. Folyamatosan cselekvési alternatívákban találjuk magunkat. A létbeli kihívásokra érdemben a tetteinkkel válaszolunk. Ennyiben az életünket cselekvési kényszerek sorozata kíséri.

A megfontolt és megalapozott cselekvés feltétele, hogy eligazodjunk mind a belső, mind a külső világunkban. Hogy járatosak legyünk a környezetünkben: objektíven értékeljük a helyzetünket, lehetőségeinket. Az egyes jelenségek nem pusztán ötletszerű, hanem következetes megítélése, minősítése az értésükön (előzetes megértésükön), *elméleti* megragadásukon alapul. Megköveteli, hogy a tapasztalati benyomásokon túl az érzékszerveinkkel közvetlenül nem megismerhető valósággal (pl. tágabb összefüggések, viszonyok, struktúrák) is számoljunk.

Ahhoz, hogy a helyzeteket ne csak érzékeljem, hanem felfogni (elméletileg átlátni) is tudjam, olyan *értelmező megismerés* szükséges, amely összefüggéseiben mutatja meg a valóságot. A tapasztalati tényekre támaszkodó értelmező megismerés keresi e tények tágabb jelentését, mélyebb értelmét, törekszik világunk működésének (létbeli funkcióinak) feltárására.

A tartósan visszaigazolódó, előrelátóan eredményes cselekvés a valóságról (belső és társadalmi környezetünkről) való komplex szemléletre épül. Feltételezi, hogy rendelkezünk valamilyen átfogó világlátással, világképpel. A komplex világképek egységes értékrendet közvetítenek, így arra is figyelmeztetnek, hogy sem az egyes jelenségek (az ún. „tények”), sem a kínálózó, illetve megteremthető különböző lehetőségek nem egyenértékűek. Közöttük – funkcióik szerint – minőségi eltérések, rangsorok mutatkoznak. Az egységes

értékrendet tartalmazó világképekben az értelmező megismerés – immanens módon – az *értékelő tudás* rangjára emelkedik. A komplex világkép hozzásegít a tárgyismerettel való ítéléshez, ezáltal a tárgyismerettel való döntéshez, ezáltal a tárgyismerettel való cselekvéshez. Az átfogó világkép tartós útbaigazítást és ezzel egyfajta védettséget is ad az egyénnek: a személyes én önvédelmi eszköze. Hiányában könnyen átveszi az irányító szerepet az álhír és a manipuláció.

Egységes személyes én, saját „strukturált világkép”, komplex értékrend, értékrangsorokra alapozott döntés és autonóm cselekvés egymással szorosan összefüggő mozzanatok. A következőket emberi gyakorlat (szakzsargonnal: praxis) szükséges kellékei.

Fában az erdőt

„az igazat mondd, ne csak a valót”
(József Attila)

A filozófiai megismerést az egészre (szakmai nyelven totalításra) irányuló kíváncsiság, egységes világmagyarázat igénye jellemzi. Törekszik arra, hogy a létezőket ne önmagukban, hanem tágabb egységek részeként, vagyis nagyobb egészre (egészekre) vonatkoztatva ragadja meg. E látásmód sajátossága: az egyes jelenségeket igyekszik totalítások szerkezeti elemeiként, struktúrákban szemlélni, felfogni. Minél átfogóbb a tanulmányozott egész, annál több területet von be az értelmezési keretébe. Ezzel párhuzamosan növekszik a teljesebb ismeret, magyarázat esélye. Minél inkább komplex egy adott filozófia, annál kevésbé van kitéve előre nem kalkulálható, váratlan fejlemények cáfolatának.

Története során a filozófiai szemléletmód egyre újabb területeket, aspektusokat, nézőpontokat integrál. Ebben a megközelítésben a filozófia (empirikus, kronológiai történetétől megkülönböztetett) fejlődéstörténete valójában bővülő, magasabb szemléleti-módszertani szintézisek egymásra épülő sora.

*

A filozófiai látásmód a tapasztalati tudást (a „tényeket”) értelmezésre szoruló nyersanyagnak tekinti, amely elemzést igényel. Fenntartva, hogy többféle értelmezésük is lehetséges, a valóság szélesebb és mélyebb megértése érdekében túlmegy a „tények” pusztá rögzítésén.

A filozófia világkép-orientált ismeretszerzésre, tudományos módszerekkel alátámasztott világmagyarázat kialakítására törekszik. Olyan beállítódás, szemléletmód, mely igyekszik a közvetlen tapasztalati tudást kiegészíteni a világegészre (annak struktúrájára) vonatkozó elméleti következtetésekkel. Mintegy észrevenni – ahol mód nyílik rá – a „fában az erdőt”. Ezért *több szempontú* látásmódot alkalmaz: értelmezési keretébe vonja mind a közvetlen tapasztalati adottságok, mind a világegészre vonatkozó gondolatok, következtetések dimenzióját.

*

A dolgoknak, létezőknek nemcsak állapota, hanem története, változási folyamata is van, sőt az éppen adott állapotuk nem csekély mértékben e folyamat révén érthető meg. Értelmezésük során megkerülhetetlen a történeti szempont, dimenzió figyelembevétele. Ezért a tapasztalatok és az értelmezésük mellett – mintegy a filozófiai építkezés harmadik pilléréként („premisszájaként”) – egyfajta történeti látásmód is teret nyer a filozófiai gondolkodásban.

Mondjam vagy mutassam?

„...hazudozunk ugyan, de mindig kéznél vannak az érveink arra, hogy nem szabad hazudni”

(Epiktétosz)

„A becsületes emberek nála csak beszélnek, a bűnösök cselekszenek”

(J. J. Rousseau Molière-ről)

Az alcím kérdésére adott válasznak a bölcsesetre vonatkoztatva komoly tétje van. Módomban áll mást mondani, mint amit mutatok, cselekszem. Mivel tudni akarás és tenni akarás útja nem feltétlenül azonos, megtehetem, hogy elválasztom a szavaim filozófiáját a tetteimben megnyilvánuló filozófiától és csak az előbbi helyességét, vállalhatóságát szavatolom. De ha következetes vagyok, akkor nem lehet lényegi ellentét a szavaim és a tetteim között.

Az alól sincs kibúvó, hogy a gondolkodásom szűkebb, mint az életem, a gyakorlatom: a gondolkodás csupán része az utóbbinak. Ennek következtében a cselekvésemben, viselkedésemben kifejeződő,

tetten érhető filozófiai szemlélet (értékrend) a hiteles: többet árul el, hívebben tanúskodik rólam a szavaimnál. (Különben is, aki eltéved az életében – bármily okosakat mondjon egyébként –, nem tekinthető különösebben bölcsnek.)

*

Annak idején már Epiktétosz megpróbálta tudatosítani ezt az összefüggést: „ne fecsegj az elveidről, hanem *cselekedj* azok szerint... A filozófia első és legfontosabb része az, amely a bölcséleti tanok gyakorlati alkalmazásáról szól.”¹¹ Innen nézve a filozófia eleve alkalmazás (világképé, értékrendé, értékítéleteké). Abban segít eligazodni, hogy mit tegyünk, illetve, hogy mit ne tegyünk. Aktivitásba átmennő döntés valami mellett – minden más helyett, minden mással szemben, ellentétben. Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a filozófia valójában cselekvésbe átnövő tudás: cselekvés-előkészítés és cselekvés.

*

A komplexen felfogott filozófia eredményorientált. A tapasztalatból (a közvetlen és a történelmi tapasztalatokból) indul el és arra törekszik, hogy tapasztalattá (megtapasztalható valósággá) váljon. Tartós, hosszú távú tapasztalattá. Minden filozófia „életrevalósága” a létben igazolódik. Sikerének, eredményességének működési terepe és létmódja a tapasztalati valóság, az élet. Mi következik ebből? A legkülönbözőbb megvalósítandó célok kitűzése és követése. Az egyedi személyiségek (egyénségek) tudatos „megélésének”, illetve kiteljesítésének stratégiája, programja. A társadalmi és természeti környezet formálásának horizontja, programja. Stb.

*

A filozófia – a fentiek szerint – bizonyos értelemben alkalmazás. Szükséges azonban rákérdezni arra, hogy pusztán alkalmazás-e a filozófia. Valami olyan tudás, módszer, miegymás, amit – kedvünk szerint – egyik vagy másik (hol egyik, hol másik) területen/területre alkalmazunk? Érdeemes eltűnődni azon, hogy mennyiben cselekvésre alkalmazott tudás a filozófia és mennyiben maga a cselekvés. Egyes esetekben az a benyomás keletkezik, hogy a gyakorlatban alkalmazott elmélet. Másokban viszont (például bizonyos cselekvések közben) inkább olyan arcot mutat, mintha elméletre alkalmazott (azt módosító) gyakorlat lenne. Vajon nem úgy-e a legpontosabb, hogy bölcselkedés és praxis kapcsolata ténylegesen kölcsönhatás?

A filozófiai gondolkodás eredeti kiindulópontja (elrugaszkodási bázisa) valamilyen konkrét léthelyzet. Olyan léthelyzet, amely gyakorlati kihívásokat (készen talált, illetve magunk alkotta, általunk kitűzött feladatokat) tartalmaz, és ezek válaszadásra szólítanak fel. A válaszadás nem egyszerűen elméleti, hanem gyakorlati kérdés. Nem csupán a fejdolga, hanem a teljes (aktív) személyiségé. A válasz ily módon cselekvéskényszert hordoz. Pontosabban: a ténylegesen végigvitt válasz valójában a kihívásra reagáló cselekedet. Amikor a tenni akaráshoz (a tett érdekében) keressük az ismereteket, a helyzetünkben gyökerező cselekvésszükséglet váltja ki, hívja életre a tudni akarást. Ebben az értelemben a filozófia nem gondolkodás és annak alkalmazása, hanem életformáig terebélyesedő gyakorlat. (Magánéletig és társadalmi életig egyaránt.) Egy karakterisztikus megfogalmazás szerint: „nem izolálódik egymástól a hogyan gondolkozunk, cselekedjünk és hogyan élünk”.¹²

A filozófiai szemléletmód az életben (a tapasztalatokban) fogant és – látványosan vagy észrevétlenül – gyakorlattá válik: beleköltözik, visszaszűrődik az életbe. Életünk gyakorlata (cselekvésünk) és filozófiai világlátás között erős a kölcsönhatás. Egyrészt tetteink (eredményes, illetve kudarcos cselekvéseink) a világgépünket is “termelik”: megerősítik, módosítják, lecserélik. (A passzivitás is a cselekvés egy formája!) Ennyiben a világgépünk nem kis mértékben a cselekedeteink során tapasztalt gyakorlati értékpreferenciák tudatosulása. Másrészt viszont mindenkor világgépünk is termeli (motiválja, aktivizálja, formálja) a cselekvésünket. A világgépem – legtágabban – a mostani valóságom és a szándékolt, jövőbeni valóságom között közvetít. (Korábban érintett további közvetítések: helyzetértékelés, döntés, cselekvés.)

Az eredményes cselekvés előfeltétele a világban (környezetünkben) való többé-kevésbé helyes eligazodás. Ebben a megközelítésben egy bölcselkedés helytálló volta a gyakorlatban, a cselekvés során igazolódik. A hosszútávra szóló cselekvésben. A világban való eligazodás folyamata egybeesik a gyakorlatával. Komplex bölcséleti nézőpontból fogalmilag elválaszthatatlan egymástól filozófia és cselekvés. A filozófia: gyakorlat. (Az ilyen gyakorlat – szerkezetét tekintve – filozófia.)

A gyakorlatra orientált filozófiában a tudásvágy és a tenni akarás – elterjedt kifejezésekkel gyakorlati elmélet és elméleti gyakorlat

viszonyában – szervesen összekapcsolódik. Ezen értelmezés szerint a filozófia művelésének két logikai fázisa van: gyakorlati (azaz cselekvésre irányuló) bölcselet kialakítása, valamint bölcseleti (azaz teoretikusan megalapozott, alátámasztott) gyakorlat „megcselekvése”.

*

A vázolt megközelítésben a filozófia komplexitásra törekvő gondolkodás és cselekvés. A cselekvésorientált filozófia döntésszolgáltató, cselekvésszolgáltató. Az átfogó, komplex filozófiai szemlélet horizontja a teljesség. A filozófiai igényesség – tendenciájában – ennek birtokbavételére irányul: komplexitásra törekvő filozófiai megismerésre és komplexitásra törekvő tudatos gyakorlatra (az „erdőt cselekvés” tudatossága).

A cselekvési dimenzió filozófiába való integrálódásával a filozófia *négyszempontúvá*, négydimenzióssá bővül.¹³

*

Amelyik bölcselkedésnek nincs kapcsolata a cselekvéssel, gyakorlati változtatásokkal (vagyis – tágan értve – nem „cselekvés-előkészítő”), az *hiányos*. Visszavonul a szemlélődés keretei közé. Megmarad a gondolati játék, az öncélú szellemi erőfeszítés, szellemi alkotás szintjén. Eleve lemond arról, hogy praktikus is legyen: hozzájáruljon az egyéni, illetve a társadalmi élet formálásához. Lényegében pusztán az alkotó örömet kívánja szolgálni – ami persze önmagában véve, a maga szintjén (individuális létszintjén!), nagyon fontos funkció.¹⁴

Valamennyi filozófiai művel kapcsolatban fel lehet tenni a kérdést, hogy szemléletmódja – bármily elemi módon – figyelembe veszi-e mind a négy említett szempontot, dimenziót, vagy valamelyiktől eltekint. Ez utóbbi esetben *részleges* filozófiai nézőpontot alkalmaz: a lehetségesnél módszertanilag igénytelenebb (a kialakultnál szűkebb, redukáltabb látókörű) bölcseletet művel.

Filozófiai tudásvágy és tettvágy

„A helyzetnek nincs semmi oka, hogy megváltozzon magától”

(Európa Kiadó együttes)

A tapasztalatok szerint a vázolt négydimenziós filozófiai szemlélethez általában erős társadalmi érdeklődés és tenni akarás társul:

társadalomkritikai beállítódás, cselekvésre, változtatásra ösztönző motiváltság.

Vannak korok, helyzetek, amikor a filozófiával foglalkozók igyekeznek „ügy”-et csinálni a filozófiából: segítségül hívják változtatási igényeik megalapozásához, megindokolásához. Magyarországon – kiragadott, de jellegzetes – példa erre a Petőfi Kör, illetve a hatvanas-hetvenes években a Lukács Iskola (vagy tágabban az ún. Budapesti Iskola¹⁵) tevékenysége. Filozófia és kritikai aktivitás összekapcsolódása, cselekvő filozofálás ez utóbbi időszak más eseményeivel is illusztrálható.

– Találkozni lehetett azzal, hogy 1970 körül gépolajtól átitatódott tenyerű munkások magnóval jártak be a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat társadalomfilozófiai előadásaira. És kérdéseket tettek fel.

– Nemcsak aktív filozófusok, hanem a filozófus-hallgatók kezdeményezéseinek, mozgolódásainak is volt társadalmi súlya, visszhangja a hatvanas-hetvenes években. Például megesett, hogy az MSZMP Központi Bizottsága foglalkozott azzal, hogy az ELTE BTK Filozófus KISZ alapszervezete egy kritikai szocialistát (a nézeteit haláláig nem feladó Vida Jánost) jelöli titkárnak. Kiterjedt agitáció zajlott annak érdekében, hogy a hallgatók ne a társadalomkritikus jelöltet válasszák meg. Amibe a „realista” (a Kádár-vezetést a dogmatikus szárny térnyerésétől féltő) kari KISZ-vezetés is jócskán belefolyt.

– Szokás volt a hatvanas években, hogy az egyetem filozófia szakos hallgatói – mindegy, hogy ezt ma hogyan ítéljük meg – felügyelőnek jelentkeztek nyári ifjúsági építőtáborokba. A lényeg: megértve és komolyan véve választott szakmai hivatásukat, tevőlegesen akartak hozzájárulni társadalmi ügyek előmozdításához.

Szokott-e pecázni Lukács György?

A világszerte legismertebb magyar filozófus minden bizonnyal Lukács György. Munkássága ahhoz a metodikai irányzathoz sorolódik, amelyet a rendszerszemlélet, totalitásszemlélet jellemez. Nevezetesen: ahhoz az irányzathoz, amely arra törekszik, hogy a felmerülő kérdéseket mindig a nagyobb egész (a világegész, az emberiség egésze, a társadalomegész, a személyiség egésze) keretein belül, annak részeként próbálja értelmezni, megválaszolni, megoldani. Ez az irányzat – gondolkodás-módszertani okokból – elutasítja (mert félrevezetőnek tartja) a részkérdések önmagukban vett (elszigetelt,

elkülönített) vizsgálatát és tárgyalását, így az egyes részproblémákban, mint filozófiai érdekességekben való „mazsolázást”. Felfogása szerint valamely rész adekvát (vagyis teljes) megértése csak a nagyobb egésznek (egészeknek) rendszerként való megragadása révén lehetséges. A totalitásszemlélet módszertanának alkalmazása Lukácsnál a „létező kapitalizmus” és a „létező szocializmus” (mint nevezi: „bürokratikus szocializmus”) egyidejű bírálathoz vezetett. (Nem véletlen, hogy „Demokratizálódás”-könyve¹⁶ csak megírása után húsz évvel, 1988-ban jelenhetett meg magyarul a maga egészében.)

Lukács György születésének 125. évfordulóján konferenciát rendeztek a Magyar Tudományos Akadémián. Előadások hangzottak el az alábbi – és más hasonló aktualitású – kérdésekről. Lukács vonzalma az orosz lélekhez; Detektívregény-elmélet; Sterne helye a fiatal Lukácsnál.

Az egyik előadás után a hallgatóságból a következő szavakkal fordultak az előadóhoz. „Engem csak egy dolog érdekelne: Szokott-e Lukács György pecázni?”

A helyszínen nem derült ki, hogy mi motiválta a kérdezőt. Valamilyik horgászegyesület képviselőjében vett részt a megemlékezésen? (Megtiszteltetés lenne Lukács számára, ha legalább egy horgászegyesület viselhetné a nevét.) Vagy, mert a médiában végbement tematizálási forradalom (pletykaüzlet hírpiazi sikere, jövedelmezősége) folyamányaként az embereket legfeljebb ilyen jellegű kérdések érdeklik? Esetleg az akadémiai (szakfilozófiai) tudományosságot kívánta parodizálni?

Dezinformál-e a szakfilozófia?

„Tudom, miről beszélsz, ha hallgatsz”
(Európa Kiadó együttes)

A mottó üzenete minden részleges filozófiával kapcsolatban megfordítható: „Tudom, miről hallgatsz, ha beszélsz”. (Kiválasztott részleges nézőpontjából úgy nem foglalkozik más területekkel, hogy ennek elmaradását – akár csak módszertanilag – tudatosítaná, megindokolná.)

Miről hallgat a filozófia, ha részleges? Röviden behatárolva: egy vagy több szerves filozófiai alapidimenzióról. Figyelmen kívül hagyhatja bizonyos tapasztalati jelenségek létezését. Hallgathat a történelmi összefüggésekről. Mellőzheti a rendszerszemléletet: nem kérdez rá a

totalitásra (totalitásokra). Nem foglalkozik érdemben (a maga mélységében) a célkitűző és célmegvalósító emberi gyakorlat társadalmi szerepével, lehetőségeivel.

A hallgatás absztraktságra vezet. Amitől elvonatkoztat, annak a hiányaként való létezésre. Ebben az értelemben bármely imént jelzett hallgatás elvontságba torkollik: hiányos filozófiát, valamelyik dimenziót figyelmen kívül hagyó *hiányfilozófiát* eredményez.

Persze formai értelemben akkor is filozofálással állunk szemben, ha az valamilyen absztrakción nyugszik. Abban az esetben is, ha benne az átfogó tartalmi ügyek vizsgálatát kifinomult formai ínycségekkal, különlegességekkel való foglalkozás váltja fel (váltja le).

*

Szokás megkülönböztetni a tudományosság két felfogását, változatát: a *tudásért* való tudást az *emberért* való tudástól. Míg az előbbiben a tudás önmagáért való (vagyis öncél), addig az utóbbinak külső, rajta kívül található célja, feladata van, annak elkötelezett.

Miként a tudomány területén elhatárolódik egymástól a „felelőtlen” (azaz „felelősség nélküli”) és a humán elkötelezettségű tudomány, úgy válik külön az „öncélú” bölcselkedéstől az „emberarcú”, emberre (teljes emberre, egységes személyiségre) vonatkoztatott, gyakorlati irányultságú filozófia. Az utóbbi nem pusztán ismeretanyag („tudás-tárgy”), hanem *viszony*!

*

A filozófia művelése társadalmi erőterben zajlik. A nyilvánosságnak szánt (nyilvánosságra hozott) privát filozofálás is. Jól elkülönül benne kétféle beállítódás: a cselekvő (cselekvésorientált) és a szakfilozófiának nevezett. Míg az előbbi gyakorlati tevékenységekre motivál, az utóbbi inkább csak steril tudomány akar lenni. Minden bölcsélet változtatásra ösztönöz és „felfegyverez” vagy – funkcióját (mérhető hatását) tekintve – visszafog. Szigorúan véve: amelyik nem ösztönöz változtatásra (nem megy át abba), az destruál, lefegyverez.

A *szakfilozófia* számára az ismeret pusztá „tudásanyag”. „A szakfilozófusok egymásnak írnak”.¹⁷ Szakfilozófiai felfogásban a bölcsélet defenzívába vonul. A „kicsit mondás” programját képviselve és gyakorlatát űzve mintegy növényezésre áttért oroszlánként viselkedik (– annak álcázza a filozófiát). Akkor is, ha – letéve arról, hogy a rendszerszintű tudásra törekedjen – beéri redukált látószögű, lehatárolt ismeretszerzéssel. Akkor is, ha – passzivitásba vonulva, lemondva a

külső hatásról – kiveszi az emberi (társadalmi) gyakorlatot a filozófia területéről, hatásköréből.

*

Elterjedt értelmezés szerint a filozófia legfőbb hivatása, hogy emberi életproblémák megoldásához kínáljon segítséget tudományos megalapozottságú eszközökkel. Ide értve a – tágan vett – pedagógiai orientálást is.

Természetesen vannak, akik másban látják a filozófia funkcióját (hasznosságát). „A filozófia nevelő hatásában nem hiszek. Én azért művelem, mert engem szórakoztat, és van egy szűkebb kör, akiket ez érdekel” – nyilatkozta a közelmúltban egy professzor. Szavaiban megmutatkozik, hogy a filozófia művelése (mint általában az alkotó tevékenység) fontos örömforrás lehet. De nemcsak az alkotó számára nyújt szórakozást – kevés számú fogyasztója esetében is ellát egyfajta *rétegszórakoztató* feladatot.

*

„Kezdek rájönni, hogy amit itt csinálunk, annak semmi értelme” – vélekedett egykor az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója.

Mégis, mi lehet az értelme annak, hogy „értelmetlen” tevékenységet folytatnak? Valami értelme talán mégiscsak van.

1. Mi sem természetesebb, hogy a filozófiát művelő számára nyomós értelem (reális indok) a munkahely, jövedelem, megélhetés biztosítása. Meg az ehhez kapcsolódó tudományos elismerés (az „ismertség”), szakmai előmenetel, hivatali pozíció. Öniróniába hajló megnyilatkozás egy konferencián a szakmaiság és a jövedelemszerzés (karrier) viszonyáról: „egy-egy tudós írás elolvasásakor (vagy azután) képzeletben felteszem – persze magamnak is – azt a kérdést, hogy annak a szerzőjét vajon akkor is foglalkoztatná-e az illető (»filozófiai«) probléma, ha történetesen ő nem egy egyetem vagy kutatóintézet előléptetésre törekvő munkatársa lenne? Azaz: milyen egzisztenciális értelemben érinti, illetve tartja őt – vagy engem – valóban fogva az illető kérdés vagy kérdésés? És, hogy miért éppen a filozófiához, illetve a filozófiáért fordít az?... Tartok tőle, hogy... a manapság ezrével megszülető filozófiai tanulmányok és konferencia-előadások szerzőinek a legtöbbször nem tudná kifejteni – vagyis nem egyszerűen »elmagyarázni«! –, hogy voltaképpen miért is foglalkozik éppen ő, éppen azzal a »témával« és – talán – éppen abban a beállításban, amelyről és ahogyan az ő írása-előadása szól, illetve artikulálódik.”¹⁸

2. A jövedelemszerzési, megélhetési stb. motiváció jó magyarázat arra, hogy az „értelmetlen” tevékenységnek mi lehet az értelme a tudományos kutató számára. De miért éri meg a másik oldalnak, az intézmény fenntartójának ugyanez? Nem nehéz átlátni, hogy az államhatalomnak (a kormányzati bürokráciának) csak azért van értelme finanszírozni az intézményt, hogy az tisztán („sterilen”, meddőn) tudományos tevékenységet folytasson. Hogy dolgozója – a filozófia, mint kritikai diszciplína művelője – értelmiségi bér munkásként „tartsa a száját” és elméleti, illetve gyakorlati társadalomkritika helyett mással foglalkozzon. Ezáltal direkt vagy indirekt módon igazolja, jóváhagyja a fennállót. (Támadtak is bonyodalmak, amikor egyes kutatók megpróbálták ennek az elvárásnak nem megfelelni a hetvenes évek elején.)

A tudományos alkalmazottak azért kapják fizetésüket, hogy – Upton Sinclairt parafrázálva – ne értsék meg (legalábbis úgy tegyenek, mintha nem értenék), ami társadalmi környezetükben zajlik. „A tudomány embere befogja a fülét, mivel ez a tudósi ethosza. Így viszont nem veszi észre a maga teljes mélységében, mi történik körülötte”, tudjuk meg – bizonyos általa előre nem kalkulált gyakorlati következmények megtapasztalásakor – egy professzor rezignált nyilatkozatából.

*

„Aki értelmesen néz a világra, arra a világ értelmesen néz vissza.” Hegelnek ezt a gondolatát Walter Benjamin továbbgörgeti: „Meglepődni nem filozofikus dolog”. Ebből a gyakran idézett megállapításból azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a részleges filozófiák, szakfilozófiák „nem filozofikusak”. Alkalmasak a meglepődésre, ezért nem alkalmasak a valóság strukturálisan átfogó megértésére. Ennélfogva filozófiailag megalapozott, komplex cselekvésorientálásra sem.

A mondottak alapján felmerül, hogy mennyiben az informálás és mennyire a dezinformálás eszköze a redukált nézőpontú – arisztokratikus akadémiai tudományként működő – szakfilozófia. Hogy tényleges funkciója mennyiben a tájékoztató és mennyire a félrevezető befolyásolás.

Bármely bölcselettel kapcsolatban feltehető a kérdés, hogy komplex, átfogó problémákra irányítja-e a figyelmet. Hiszen ellenkező esetben absztrahál: „lenevel” bizonyos témákkal való szembenézésről. Kimondva-kimondatlanul „titkosítja” azokat. Formailag ártalmatlan elmélkedésének, fejtegetésének ártalma, hogy elvonja, elvezeti az

érdeklődést. Szándékosan vagy öntudatlanul – más kódosító törekvésekhez csatlakozva – figyelemelterelő szerepet játszik.

Ha helytálló az a megállapítás, hogy a hiányos informálás dezinformáció, akkor a jelzett négy szempontonál kevesebbet integráló bölcselet is dezinformál.

A filozófia mint közlés

Egyes gondolatainkat megosztjuk valakivel, másokat nem. Akivel megosztjuk, az vagy érti, vagy nem. Aki úgy gondolja, hogy érti, az vagy tényleg megértette vagy csak félreértette. A közölni kívánt gondolat gyakorta nem jut célba. A közlési szándékból nem feltétlenül származik közlési eredmény. A gondolatok kommunikálásának sikerességében nagy a bizonytalanság.

Egy másik nehézség, hogy nem lehet mindenkit megszólítani. Azonos módon, egyforma nyelvi eszközökkel meg végképp nem. Az a beszéd, amely az egyik befogadói közegben kiválóan ellátja a feladatot, egy másikban gyakran érthetetlen, vagyis közlésre alkalmatlan. Megesik, hogy olyan kifejezésmódot használ, amely formailag beszéd, tartalmilag (eredményében) azonban nem. A közlés látszatával elbeszél a közönség mellett. A „befogadó” nem érzi, hogy a „szöveg” hozzá, neki (érte!) szól. Ezért az le is pereg róla.

*

Több változatban terjedő figyelmeztetés: „Csak akkor szólalj meg, ha biztos vagy abban, hogy amit mondani akarsz, szebb, mint a csend!” A filozófia (az átfogó értelemben vett filozófia – és a továbbiakban szinte kizárólag erről lesz szó) azonban nem esztétikai, hanem praktikus szempontokat szolgál: tudatos, megfontoltan célirányos üzenet. Fontos feladata: pozitív céllal „bevinni az erdőbe”. Bevinni az erdőbe (a valóság „erdejébe”) azért, hogy megtanítsa tájékozódni, eligazodni benne. Ennélfogva a filozófia – kissé fellengzősen kifejezve – „közlésre van ítélve”. Egy közlés pedig attól filozófiai, hogy – az átadás szándékával és esélyével – az egészekekről (rendszeréről, totalitásról) is szól, tájékoztat.

*

Hatás nélkül a filozófiai szöveg: „semmi”. Megbukik a hatékonyság mércéjén. Ezért a csendet védő figyelmeztetés a filozófiával kapcsolatban átfogalmazást igényel: „Csak akkor szólalj meg, ha esély van

arra, hogy akikhez beszélsz, azok értenek.” Ennek következtében a filozófiai közlés komoly pedagógiai feladatot jelent.

A pedagógus célja a kiválasztott információ átadása. Sikere a mindenkori közönség befolyásolása. A pedagógus – hivatásából adódóan – sikerre van kényszerítve. A nem bürokrata pedagógus feladata abban speciális, hogy a pedagógiai közlés egyfajta „párbeszéd”: nem jön létre befogadás nélkül. A pedagógusnak (akár iskolai pedagógus, akár „társadalompedagógus”) a közönségéhez kell szólnia.

A közlés hatékonysága, eredményessége szempontjából egyformán fontos maga a tudás és a megszólított. Mindkettő egyaránt szükséges a sikerhez (a megértetéshez, meggyőzéshez), de végső fokon a megszólított a „főszereplő”. Ő váltja ki, hívja életre és irányítja a pedagógus rugalmasságát: a közlésnek hozzá kell alkalmazkodni. Mondhatni: házhoz kell vinni az információt. A pedagógiai tevékenységet tehát két „alany” irányítja: a közlendő ismeret, meggyőződés és a befogadó közönség. Közöttük hoz létre szerves kapcsolatot a pedagógus, mint szintézist teremtő végső (mindkét részalanyt átfogó) szubjektum.

A pedagógus szerepe a szintézisteremtés, sikere a szintézis. Hol ilyen, hol olyan alakot öltő „taktikájának” az ad folytonosságot (állandó tartalmat, stabil struktúrát), hogy szintézisteremtésre irányul, és következetesen annak rendelődik alá. Ezzel uralja a pedagógus a szükségesnek ítélt lépéseket. Ezzel kerüli el a bürokratikus formalizmust és teszi konkrét metodikai megnyilvánulásait személyessé.

*

Az a filozófus, aki közönségének gondolkodását és viselkedését befolyásolni akarja, kénytelen jó pedagógus módján cselekedni. Miként a pedagógus cselekvése, a tenni akaró filozófusé is két pillérre támaszkodik: a közönségre és a megismertetni kívánt gondolatra, nézetre. Vagyis arra, akiket megcéloz, és arra, amivel megcéloz.

A „társadalompedagógusi” feladatot ellátó filozófus csak úgy érhet el eredményt, ha az általa vallott gondolatot hirdeti, de mindig a megcélzott befogadóra szabva, hozzá igazítva. Úgy formálja, illetve adagolja, hogy a közönségét (hallgatóságát, illetve olvasóit) közelebb segítse a megmutatni, közölni akart szemléletmódhoz, világképhez. Ez a feladatvégzés sajátosan pedagógiai módszert igényel. A pedagógiai erőfeszítés csak akkor vezet sikerre, ha részlegesen egyneművé tudja tenni a képviselt szemléletmódot és a befogadót – ezzel teremtve átjárást közöttük. Ehhez azonban mindkét „pillér” felől egyidejűleg kell építkeznie.

Bármely tudás (ismeret) lehet valakinek a számára önérték. De a közlése – lévén az többeket érintő, másokkal folytatott „párbeszéd” – nem tekinthető annak. A szöveg értéke környezetfüggő. Külső, befogadói környezetében hathat konstruktívan vagy félrevezetően (rombolóan). Segítheti az egyén világban való tájékozódását, eligazodását – de akár eltévedéséhez is hozzájárulhat. Ebből következően a filozófiai közlésben a beszéd milyensége (érthető formája) mellett a másik változó (ezért kockázati) elem, hogy a befogadónak javára, segítségére tud-e lenni az adott információ. Hogy egy filozófiai szöveg végighallgatása/olvasása felvértezi-e életproblémáinak megoldására vagy inkább hátráltatja abban, lefegyverezően hat rá.

Másként filozófia

„Ne a tükröt átkozd...”
(Ny. V. Gogol)

„A befogadó a befogadott filozófiát mindig csak saját világából fakadó és saját világára vonatkozó problémáiból és élményeiből értheti meg.”

„Miután a filozófiában mindig egy életforma (s ezen belül: egy életemény, világlátás) transzformálódik logikus gondolatmenetté, mi sem természetesebb annál, mint hogy a forma befogadásán keresztül a mű a befogadóban »visszatranszponálódhat« életformává, élménnyé, világlátássá.”¹⁹

Dietrich Bonhoeffer a második világháború idején meggyilkolt protestáns lelkész és filozófus általában úgy készült a prédikációira, hogy – képletesen – egyik kezébe fogta a napi sajtót, a másikba a Bibliát. Az újságok – úgymond – hangot adnak az embereket foglalkoztató kérdéseknek, a Bibliában pedig megfelelő választ találunk valamennyi kérdésre.

Mi történik akkor, ha egyik kezünkbe a médiát „vesszük”, a másikba pedig valamilyen átfogó filozófiai szemléletmódot, komplex világképet, és megpróbáljuk a kettőt összeolvasni, egybesimítani? Ebben az esetben megmarad a médiahír, de struktúrába illeszkedve: nagyobb totalitás szerkezeti elemévé válva, túllép izolált egyediségén, és élet költözik bele.

A filozófiai megértés lényege: a valóság megtapasztalásának és értelmezéseinek „egybeolvasása”. (Hagyományosan ezt fogalmi megragadásnak, elméleti birtokbavételnek is nevezik.) A képet árnyalja, amikor az elmélet által megragadandó tapasztalati valóságba az emberi cselekvés területe (ide értve a jövő alakítására irányuló céltudatos praxist is) szintén bekerül.

Bonyolítja a helyzetet, hogy az újabb időkben megnövekedett az ún. médiavalóság társadalmi szerepe. Az álhírek, a dezinformációs „ismeretek” (egyáltalában az ún. virtuális világ) fontos helyet foglalnak el az emberek tetteiben, magatartásában. (Tágabban ide kapcsolódik a fedezet nélkül kibocsátott pénz, vagy számos esetben a hitelből való költekezés esete is.) Miként a kanti példában²⁰ azonos szerepet játszanak a képzelt tallérok a valóságos tallérokkal, úgy válnak emberi viselkedések motiválásában, befolyásolásában, irányításában bizonyos reális alapot nélkülöző médiainformációk a reális, tárgyi alappal rendelkezőkkel egyenértékűvé.

*

Szociológiai elemzések abból indulnak ki, hogy ami hatni képes, az teljes értékű realitás. Ezért a tudományosan feltett kérdés „nem így hangzik: miként *torzítják el* ábrázolásmódjukkal a tömegmédiák a valóságot?”²¹ Olyan világban élünk, amelynek ilyen a realitása, amely így működik. Vagyis a tömegmédia nem eltorzította a valóságot, hanem (leválva róla, elkülönülve tőle) létrehozott egy második valóságot, amely a rendszer elengedhetetlen eleme. Nem lázadozni kell ellene, hanem megérteni a működését és – hiszen a társadalmi rendszer szerves része – megtanulni együtt élni vele.

Filozófiai megközelítésben viszont más a helyzet. Ez elfogadja, hogy a modern tömegtájékoztatás, mint torz rész, valóban nem torzulás. Nem torzulás, hanem – úgymond – egy gazdasági-társadalmi berendezkedés hű arca: egy torz rendszer torzságának adekvát tükröződése. Ha valaki – a tudományos megnyugtató ellenére – mégis torzulásként éli meg és nem akar vele együtt élni, az arra kényszerül, hogy cselekedni próbáljon az egész rendszer radikális megváltoztatásáért.

*

A filozófia fő ereje abban rejlik, hogy képes az embereknek sorsuk alakításában segítséget nyújtani, gyakorlati szolgálatot tenni. Hatékony, hatásos segítséget. Azzal, hogy megkönnyíti a világban való tájékozódásukat mind a gondolkodásuk, mind a cselekvésük területén.

Persze csak azokon tud segíteni, akik valamilyen módon komolyabb kapcsolatba kerülnek vele. Minden bölcselet előtt álló alternatíva: megkísérel minél szélesebb „közönségnek” támaszt nyújtani az ilyen elméleti és gyakorlati eligazodáshoz, vagy (egyfajta szakmai bezárkózással, befelé fordulással) lemond erről a lehetőségről.

*

Filozófia és befogadó termékeny kapcsolatának kialakulását mostanában több dolog nehezíti. Korunk tipikus emberének kapkodó, rohanó életvitele nem kedvez az időigényes, nyugalmat, türelmet követelő filozófiai elmélyedésnek. Rövidtávú gondolkodásra történő szocializálása szintén nem. Aligha remélhető (hiszen ilyen társadalmi körülmények között kevéssé várható el tőle), hogy néhány oldalnál hosszabb szöveget elolvasson. Pláne kellő figyelemmel.

Az emberek többsége nem olvas filozófiát. Enyhén szólva nincs iránta tömeges érdeklődés. Általában visszaszorult az igény bármilyen egységes világképet nyújtó tájékozódásra, megismerésre. A szemléletformáló filozófia napjainkban nem tudja „lázba hozni” az olajos tenyerű munkásokat. Mert többnyire lenevelődtünk arról, hogy társadalmi ügyek iránt *mélyebben* érdeklődjünk. Hogy *átfogó*, strukturális társadalomkritikai kérdéseket tegyünk fel.

Bizonyos esetekben mégsem esélytelen a filozófia és az „átlagember” közötti érintkezés kialakítása.

Egy Gottfried Keller nyomán elterjedt megfogalmazás szerint minden politika. Ilyen tág értelemben – jobban belegondolva – valamilyen szinten minden filozófia is. (Nem véletlenül élnek és élnek vissza olyan kifejezésekkel, mint reklámfilozófia, egy cég üzleti filozófiája, egy párt választási filozófiája stb.) Valamennyi emberi (társadalmi) vonatkozású jelenség – szorosabb vagy lazább – kapcsolatban áll valamilyen filozófiai bázisú értékrenddel. Az iskolázásunk, a „tömegmédia” általi informálásunk, gazdasági, jogi, politikai stb. viselkedésünk szervezése egyaránt.

*

Filozófiákkal, filozófiai szemléletmódokkal való találkozás (érintkezés, ismerkedés) nem elsősorban terjedelmi kérdés. Nem feltétlenül igényli vaskos könyvek áttanulmányozását. E nélkül is gyakorta észre lehet venni a „cseppben (a tenger cseppjében) a tengert”. Meg lehet látni „a fában (az erdő fájában) az erdőt”. Általánosan megfogalmazva: a részben az egészt. Az egyedi – komplex filozófiai nézőpontból

tekintve – valamilyen rendszerre utaló struktúrát/struktúrákat is tükröz, a struktúra pedig az egészről tájékoztat. Az egyediben – a struktúrán keresztül – ott lüktet az egész. Az egyedi közvetlen partikuláris léte az egésznek is élete.

Tehát bárhova, bármihez nyúlunk (bármi kerül szóba), az nagyobb egészeknek a része, mozzanata. Ezért alkalmas arra, hogy az egészekről is informáljon. A filozófia mindenkori lehetősége (és „pedagógiai” elköteleződéséből fakadó feladata), hogy a tapasztalati jelenségekből kiindulva ezekre az egészekre irányítsa a figyelmet.

A filozófia (a komplexen felfogott filozófia) kapcsolatteremtő esélye abban rejlik, hogy a közvetlen jelenségektől nem elrugaszkodva tud általános összefüggéseket megvilágítani. Szinte bármiről – akármilyen „semmisségről” – csupán úgy képes megnyilatkozni, hogy valójában az egészről is szól. Ha nem követ el súlyos módszertani vétséget, akkor csak az egészről beszélve tud annak valamelyik részéről hitelesen, felelősen informálni.

*

Tanultuk az iskolában, hogy szervezetünk vázizomzata csonton ered és csonton tapad. Világunk jelenségei, eseményei struktúrákon „erednek és tapadnak”. Gyakorlati („pedagógiai”) szempontból nem feltétlenül hátrány, ha a filozófiai megismerés (megértés) némiképp „változatok egy témára” jelleget ölt: minden jellegzetes társadalmi esemény, jelenség lényegi megragadása a struktúrához és rajta keresztül a rendszerhez vezet. Megkönnyíti az eligazodást, hogy rendszerszemléleti felfogásban valamilyen adott struktúra – mint egy rendszer vázszerkezete – minden lényegesebb konkrét jelenséggel (mint rendszerelemmel) érintkezik. Valójában összeköti, egybekapcsolja azokat. (Cseppben a tengert, fában az erdőt meglátni/láttatni pedig minden időben, történelmi körülményektől függetlenül lehetséges!) A filozófiai megközelítés a tapasztalati jelenségeket megpróbálja ún. totalítások (átfogó rendszerek, illetve alrendszerek) részeként értelmezni és értékelni. Ennek nyomán érthetőbbé, szerkezetének ismeretében átláthatóbbá válik a felszínen kaotikus, áttekinthetetlennek mutakozó valóság.

*

A filozófiai szemlélet segíteni tud abban, hogy észrevegyük a „fában az erdőt”. (Továbbmenve: a fa erdőbeli megismerése által, megismerésén keresztül észrevegyünk az „erdőre” vonatkozó feladatokat. Ily módon számos, az „egyedeknek” kedvező, azokat is szolgáló feladatot.)

Hozzásegíthet ahhoz, hogy jelentéktelennek látszó mindennapi eseményekben felismerjük a társadalmi rendszert. Ennek révén az esetlegesnek tűnő hétköznapi apróságokat az egész rendszerről árulkodó tünetekként, lenyomatokként tudjuk kezelni. Olyan eseményekként, amelyek – valamilyen szinten – az egész rendszerről is tudósítanak. Adott esetben leleplezik azt.

Ezáltal úgy tudunk cselekedni, hogy előre bekalkuláljuk és mérlegeljük a teljes valóságban kifejtett hatásokat, következményeket. Gyakorlati próbálkozásaink során természetesen tévedhetünk: elvéthetjük a célt vagy az eszközöket. De a filozófiai tudatosság képes arra, hogy egyfajta védelmet nyújtson: megóvjon, megmenekítsen a gyanútlanástól, naivitástól.

*

Van valami, ami a naivitásból, gyanútlanásból való kilábalásnál is fontosabb. A filozófiai látásmód sajátossága, hogy az egészre irányul: az egyes létezőket és jelenségeket nem önmagukban, hanem struktúrákban szemléli, ragadja meg. Az egyedi létezővel – módszertani megfontolásból – mint az egészszel (annak struktúrájával) átitatott egyedivel kénytelen foglalkozni. Másként kifejezve: az egész által tágabb jelentésre és jelentőségre szert tevő egyedivel.

A filozófiai szemléletmód segíthet abban, hogy az azzal ismerkedő egyének az életükre vonatkozóan feltegyenek stratégiai választ igénylő strukturális kérdéseket. Egyúttal növeli az esélyét annak, hogy a feltett kérdéseikre elméleti és gyakorlati stratégiai válaszokat találjanak. Ily módon a filozófiával való találkozás kaput nyit az önálló mérlegelés, értékelés, döntés gyakorlatának irányába. Az átfogó világkép, szemléletmód megszerzésének, kialakításának fontosságára ráérző egyén elindul az önállósodás útján. Megnövekszik a valószínűsége annak, hogy az egyének igénye támad személyisége autonómiájára, az önálló gondolkodásra és cselekvésre.

Valójában ennek a lehetőségnek a kihasználása a filozófiai pedagógia legnagyobb tétje. Ez segíthet feléleszteni, gyarapítani az emberekben az ellenállásra való hajlamot és a védekezés képességét mind az irányítottságba való gépies beletörődéssel, mind a dezinformálás, félrevezetés társadalmi jelenségeivel szemben.

*

A jelen történelmi korszak felgyorsult életritmusában nem könnyű valakit a filozófiának megszólítani. Nem könnyű filozófiával „zaklatni”.

Itt az egzakt fogalmi (valljuk be, meglehetősen ezoterikus) nyelvezet nem használható, működésképtelen. Mit lehet ilyenkor tenni? Lehet-e ilyenkor bármit is tenni?

Ha Mohamed nem megy a hegyhez, akkor – hiszen amennyiben a filozófia „közlésre van ítélve”, a találkozásuk szükséges – a hegy kénytelen menni Mohamedhez. Nevezetesen: nem lehetséges-e a filozófiai specifikumot (az egyedit az egészre vonatkoztató látásmódot) megpróbálni közérthető formában megjeleníteni? Az alapvető filozófiai tartalmakat olyan formára hozni, hogy az sokak (idővel talán a többség) számára érthető és a mindennapi életben hasznosítható üzenetként legyen kifejezve, megfogalmazva?

*

Természetesen a közlés eredményességéhez egyfajta „pedagógiai” bravúr szükséges. Mivel feladata megnyerni azt, akit megszólít, rákényszerül arra, hogy a „vevőt” – rá méretezett eszközökkel – mintegy becserkésze. Ezért szükségképpen arra koncentrálni, amiben felsejlik a vele való konszenzus kialakításának esélye.

Aki filozófiai gondolatokat akar közvetíteni, az kénytelen megkeresni, megtalálni azt a nyelvi-kifejezésbeli formát, amelyet a befogadó ért, amelyre odafigyel. Magától értetődő, hogy itt a precíz tudományos forma áldozatul esik a filozófiai tartalom sikeres közlésének oltárán. Olyan szemléletes példákat és stíuselemeket kell találni, amelyekre a megszólított fogékony, amelyek segítségével többé-kevésbé áthidalható a filozófiai kultúra és beállítódás hiánya.

A közlendő gondolatba csak ez a lefordítás lehel életet. Az eredeti üzenet a befogadó számára ettől lesz konkrét (ezáltal „fogyasztható”).

*

Az emberek többsége nem olvas filozófiát. Az emberek többsége inkább csak bulvár témákat olvas. Nem ismeri a filozófia „nyelvét” – a bulvár nyelvét ismeri, érti. Mi mást tehet ebben a helyzetben a filozófia – ha nem akar eleve lemondani a közlésről – mint hogy megpróbál a fogyasztó által preferált témákról és a fogyasztó nyelven megszólalni? Hogy megpróbál „bulvárba öltözni”, azaz valami „másként filozófiával” kísérletezni? Némiképp leegyszerűsítve: ha bulvárra, szenzációra van igény, akkor – a közlés, a meghallgatás érdekében – valamiféle filozófiai bulvárt is kell csinálni. Néhány oldalon vázolható *filozófiai bulvárt*.

Egy ilyen kompromisszum első pillantásra hatalmas áldozatnak, teljes önfeladásnak tűnik. Valójában azonban nincs ebben semmi lényegbevágó lemondás: mindez egyáltalán nem „rargon aluli”. Sőt – patetikusan fogalmazva – nem egyéb ez, mint következetes hivatásteljesítés.

Főleg akkor tűnik vállalhatónak/vállalandónak ez a kompromisszum, ha választani csak a filozófiának hagyományos témáitól, valamint szigorú tudományos fogalmiságától eltávolodó művelése és a hatástalanság „utolsó kenete” között lehet.

A kutatás területén a filozófiának nagyon rosszat tenne az ilyesfajta zsurnalizmus. A filozófiai közlésnek azonban némi zsurnalizmus olykor nem feltétlenül áll olyan rosszul. Különösen akkor indokolt elnézni neki ezt az engedményt, ha – jelentős társadalmi rétegeknél – nem marad más mozgásterülete. (Kinek a pap, kinek a filozófiai zsurnalizmus, mondanám, ha illendő lenne – immár Mohamednél és az utolsó kenetnél tartva – ilyen kínosan komoly ügygel kapcsolatban poénkodni.)

A *filozófiai zsurnalisztika* egyidejűleg próbál meg alkalmazkodni az átfogó filozófiai szempontokhoz és megpróbál alkalmazkodni az olvasóhoz. Megpróbálja az átfogó filozófiát az olvasóra alkalmazni, azaz neki közvetíteni. Vagyis nem tartja tiszteletben sem a filozófia (az elvontan tudományos filozófia), sem az olvasó saját szempontjait. Ugyanakkor megkísérli, hogy eltökélten tekintettel legyen mindkettőre. Ennek eszközeként egyfajta „járható” hidat épít közéjük.

*

Aki ráérez az önálló gondolkodás és cselekvés ízére, az sincs megvédvé attól, hogy alkalmanként „rossz lóra tegyen”. De komplex „filozófiai” szemlélete, látásmódja számára egyik ló sem tud komoly, lényegi meglepetést okozni.

Jegyzetek

- ¹ Az idézetek helye: *Wohin treibt die Bundesrepublik? Tatsachen, Gefahren, Chancen.* München, 1966. 140–167.
- ² Az idézetek helye: *Menekülés a szabadság elől.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993. 203–204.
- ³ Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? In Immanuel Kant: *A vallás a pusztaság határain belül.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 1974. – „Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjon.” 80.

- ⁴ Uo. 80–81. alapján.
- ⁵ Isaiah Berlin: A szabadság két fogalma, In uő: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1990. 402.
- ⁶ Lukács György: Néptribun vagy bürokrata, In uő: *A realizmus problémái*. Budapest, Athenaeum, 1948. 197.
- ⁷ Fromm i. m. 206.
- ⁸ Fromm i. m. 207.
- ⁹ Az ontikus értékfunkciók, mint immanens („leíró”) értékelések sajátosságáról: Értékeszme és valóság. www.minerva-tuto.22web.org.
- ¹⁰ Az individuális, társadalmi és emberiség-ontológiai létszint viszonylagos autonómiájáról: Értékeszme és valóság. Uo.
- ¹¹ *Kézikönyvecske*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1978. 30–34.
- ¹² Heller Ágnes: *A filozófia radikalizmusa*. Budapest, Gond-Cura Alapítvány. 2009. 259.
- ¹³ Der Stellenwert des Marx'schen-Engels'schen Paradigmas in der Geschichte der Philosophie. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Philosophica et Sociologica*. 1990. Magyarul: A marxi-engelsi paradigma helye a filozófia történetében. www.minerva-tuto.22web.org
- ¹⁴ Vö. 10. sz. jegyzet.
- ¹⁵ Amelybe Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály mellett Hegedűs Andrást és Márkus Máriát is szokás sorolni. Vö. pl.: *Individuum und Praxis: Positionen der „Budapester Schule“*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1975.; Ivan Szelényi: Notes on the „Budapest School”. *A Journal of Soviet Studies Critique and Socialist Theory* 8. 1977.
- ¹⁶ *A demokratizálódás jelene és jövője*. Budapest, Magvető Kiadó. 1988.
- ¹⁷ Heller uo. 238.
- ¹⁸ Király V. István: Alkalmazott filozófia és a filozófia szakmája. In *A filozófia alkalmazása – alkalmazott filozófia*. Kolozsvár, Pro Philosophia. 2002. 23.
- ¹⁹ Heller uo. 239., 236.
- ²⁰ *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Franklin-Társulat. 1913. 386.
- ²¹ Niklas Luhmann: *A tömegmédia valósága*. Budapest, Gondolat – AKTI. 2008. 15.